

'ומשם עתידין ליגאל' קברי צדיקים בטבריה וסביבתה

הקדמה

במשך כשמונה מאות שנה, בתקופה שבין 200-1000 לסה"נ, שימשה טבריה המרכז הפוליטי, המנהלי והרוחני של העם היהודי בארץ ישראל. בית הקברות שלה הפך לאחד הגדולים בארץ, ונקברו בו לצד חכמי טבריה גם יהודים שעצמותיהם הועלו מחו"ל. בין יהודי ארץ ישראל והתפוצות רווחה האמונה שבטבריה תתחיל הגאולה: '...אמר רבי יוחנן, ומשם [מטבריה] עתידין להגאל' (בבלי, ראש השנה לא ע"ב). גם בימי הביניים, כשטבריה ירדה מגדולתה הקודמת, המשיכו להיקבר בה רבנים ידועים, ובראשם הרמב"ם, במאה השלוש עשרה. במהלך השנים התגבשו בטבריה מסורות קבורה של אישים ידועים שלא נקשרו במיוחד לטבריה בימי חייהם כגון רבי יוחנן בן זכאי ורבי עקיבא. ומפתיע מכול: הופיעו מסורות המזהות את טבריה וסביבתה כזירה של אירועים ודמויות מקראיות הקשורים לכניסת בני ישראל לכנען: מ'ערבות מואב' (הצד המזרחי של הכנרת) דרך 'יריחו' (אזור צמח של היום). כך לדוגמה 'באר מרים' נגנזה בכנרת ומטה אהרון נגזז בטבריה, ואפילו קברו של יהושע בן-נון עצמו זוהה בקרבת העיר, במקום שהיום מציינים הדרוזים את 'קבר נבי שועייב' – הוא יתרו חותן משה (ראו מסלול 'בין הסהר לצלב'). מסורות קדומות אלה – שעברו בעיקר בעל פה מדור לדור – נעלמו או שובשו במהלך הדורות, ורק חלקן משמש היום בערבוביה יחד עם מסורות הקבורה המאוחרות.

בטבריה, אם כן, נוכל למצוא יחד את קבריהם המסורתיים של יוכבד, מרים, וצפורה המקראיות, לצד קברי תנאים ואמוראים מימי המשנה והתלמוד, רבני ימי הביניים ואדמו"רי החסידות הראשונים שעלו לטבריה במאה השמונהעשרה – כאשר טבריה הייתה לאחת מ'ארבע ערי הקודש' בארץ ישראל, יחד עם ירושלים, חברון וצפת. למעט אזור צפת שנתברך גם הוא בריבוי קברי צדיקים, טבריה וסביבתה בגליל התחתון הן אזור קברי הצדיקים הצפוף והמעניין ביותר בארץ ישראל.

מסלול 8

המסלול

קבר רבי מאיר בעל הנס, קבר רבי ירמיה וקבר רב כהנא, באר מרים, קבר רחל, קבר רבי חייא רבה, קבר הרמב"ם וחכמי ישראל נוספים, קבר רבי עקיבא וקבר רמח"ל, קבר האמהות.

הערות

יש להצטייד בלבוש צנוע. כל מתחמי קברי הצדיקים פתוחים לאורך היממה כולה מלבד המתחם הספרדי בקבר רבי מאיר בעל הנס, הננעל בשעות הלילה. יש שירותים בכל האתרים מלבד באר מרים, קבר רבי חייא וקבר האמהות.

מסלול 8

תחנתנו הראשונה היא קבר רבי מאיר בעל הנס. הבאים מכיוון דרום על כביש 90 יפנו במבואות טבריה שמאלה (מערבה) בעקבות השילוט לקבר רבי מאיר ומיד ימינה, בכביש צר העולה לכיוון הקבר. בקצה העלייה - רחבת חניה, הגדולה מספיק גם לאוטובוסים.

מסלול 8

ימת כינרת

יכנס דרך השער ודוכני רוכלים לעבר בנייני הקבר הישנים בעלי שתי הכיפות, שנבנו במאה התשע עשרה: הימני (המזרחי) – ספרדי, והשמאלי (המערבי) – אשכנזי. נמצא פינה מוצלת ונקרא על דמותו היחודית של רבי מאיר בעל הנס.

הראשון המכנה במפורש את רבי מאיר כאן בטבריה בכינוי 'בעל הנס' הוא רבי חיים אבולעפיה באמצע המאה השמונה עשרה, ומאז הוא נודע בראשי התיבות 'רמב"ה' או רמבעה"ן. אך מיהו רבי מאיר ומהו ה'נס' שנוסף לשמו?

קבר רבי מאיר בעל הנס ותלמידיו
Rabbi Meir Ba'al Ha'ness & his pupils' Tomb

רבי מאיר היה מגדולי חכמי המשנה ותלמידו המובהק של רבי עקיבא; תורתו הפכה לנדבך יסוד בסידור המשנה.

מעט מאד ידוע על רבי מאיר. במסורת העממית, זכה רבי מאיר לכינוי 'בעל הנס', על סמך מעשה שאירע לגיסתו, אחותה של רעיתו **ברוריה**.

הרומאים חטפו את האחות והושיבוה בבית זונות. יצא רבי מאיר להצילה: 'נטל רבי מאיר שלשה קבין דינרים והלך לשם, ואמר: 'אם לא נעשתה בה עבירה – יעשה לה נס, ואם עשתה עברה [כלומר אם זנתה] – לא יעשה לה נס'. עשה עצמו כפרש (המבקש את שירותיה) ואמר לה: 'השמיעי לי...'. אמרה לו: 'הרי יש הרבה נאות ממני!' אמר רבי מאיר: 'נראה שלא עשתה עברה, וכל מי שבא אומרת לו כך'. הלך אצל השומר, אמר לו: 'תנה לי אותה!' אמר לו השומר: 'מתיירא אני מפני המלכות'. אמר לו: 'טול דינרין אלו, חציים – תן שוחד, וחציים – לך'. אמר לו השומר: 'כשיכלו הדינרים מה אעשה?' אמר לו: 'תאמר, אלהא דמאיר, ענני! – ותנצל'... נתנה לו השומר... לסוף נשמע [נודע] הדבר למלך והעלוהו [את השומר] לתליה. אמר: 'אלהא דמאיר, ענני! הורידוהו. חקקו דמותו של רבי מאיר על פתחה של רומי והכריזו: 'כל מי שיראה פרוץ זה יתפסוהו' (בבלי, עבודה זרה יח"א-ע"ב, פ' על וילנאי, מצבות קודש, חלק ב, עמ' 106).

יש חוקרים הטוענים שרבי מאיר בעל הנס היה לאמתו של דבר רב מצרפת שעלה לארץ ישראל בימי הביניים ונקבר כאן בטבריה או בגוש חלב שבגליל העליון. במקורות היהודיים של ימי הביניים יש אמנם לא מעט בלבול בדבר קברי רבנים שונים בשם רבי מאיר, ויש אף מסורת קדומה שקבר רבי מאיר נמצא ב... עיראק. מקורות קדומים אחרים טוענים שקברו היה באסיה הקטנה – היא מערב טורקיה של ימינו ושהוא ציווה להעלות את ארונו ארצה. לא כאן המקום לפלפל בכל המסורות האלה, אך נזכיר שרבי מאיר התנא היה לפחות חלק מימינו תושב טבריה, שהיה דורש בבתי המדרש של

'אלהא דמאיר, ענני!'

קבר רבי מאיר בעל הנס

למעלה: קבר רבי מאיר למטה: שלטים במתחם קבר רבי מאיר

רבי מאיר היה תלמידו של רבי אלישע בן אבויה, עד שרבו יצא לתרבות רעה והפך למין (חז"ל מכנים אותו 'אחר' והכוונה, כנראה, שנתפס לנצרות). רבי מאיר לא התנתק ממנו מתוך תקווה שיוכל להחזירו בתשובה. על פי אגדה אחת, לפני מותו עמד אלישע בן אבויה לחזור בתשובה בהפצרת רבי מאיר, עד שבכה – ומת; רבי מאיר סבור היה, שאכן מת מתוך תשובה. לאחר שקברו את רבי אלישע יצאה אש מן השמים לשרוף את קברו; יצא רבי מאיר, פרש עליו את טליתו ואמר דברי תורה – וכבתה האש.

רעייתו של רבי מאיר, **ברוריה**, הייתה אישיות מפורסמת וידועה בפני עצמה, בקיאה בהלכה ורבת מעשים טובים. אישה חזקה זו משמשת מקור השראה עד היום לאלפי נשים יהודיות ובין היתר גם לתנועת נשים אורתודוקסית הדורשת זכויות רוחניות שוות בענייני הלכה וחיי יום יום

טבריה ושל חמת, והרי אנו נמצאים כאן ממש בתחומי העיר העתיקה חמת, מעל בית הכנסת המפורסם בפסיפסיו המרהיבים שנחשף בחפירות שנות השישים של המאה העשרים על ידי משה דותן. אמנם יהודים לא נהגו לקבור בתחומי העיר, אך יש לדעת שבחפירות ארכאולוגיות שנערכו בכמה מקומות בחמת נמצאו קברים רבים יחסית מן התקופה הרומית המאוחרת, וייתכן שבמאה השנייה, בזמנו של רבי מאיר – בטרם הפכה טבריה למרכז היהודי הגדול, מקום מושב הנשיאות והסנהדרין – עדיין אזור זה של ציון הקבר לא נושב.

הראשון מבין עולי הרגל היהודים המזכירים במפורש את קברו של רבי מאיר בטבריה הוא רבי שמואל בן רבי שמשון, בשנת 1211 (אגב, אף הוא מוסיף לבלבול משום שהוא מזכיר 'קבר רבי מאיר' גם בנבוריא שבגליל העליון). רבי משה באסולה מזכיר בשנת 1522 את קבר רבי מאיר בטבריה 'שנשבע שלא ישב עד כי יבא שילה [עד לביאת המשיח] ונקבר מעומד [כשהוא עומד]'. באסולה מדגיש כי אין זה רבי מאיר בן תקופת המשנה אך רוב הנוסעים בימי הביניים ומאוחר יותר מתייחסים אל רבי מאיר הקבור כאן כרבי מאיר התנא. במאות השמונה עשרה – תשע עשרה הפך המקום לקבר החשוב ביותר ליהודי טבריה, והאתר ה'פופולארי' ביותר בעיני יהודי ארץ ישראל אחרי הכותל המערבי, מערת המכפלה וקבר רבי שמעון בר יוחאי במירון (מקום קדוש אחד לכל אחת מארבע ערי הקודש – ירושלים, חברון, צפת וטבריה). מן המאה השמונה עשרה וביתר שאת במאה התשע עשרה התפתח סביב הקבר וסביב אישיותו של רבי מאיר 'מוסד ההתרמה' היהודי הגדול ביותר בעולם (עד לקופת הקרן הקיימת לישראל של ראשית המאה העשרים): הלא הוא 'קופת רבי מאיר בעל הנס'. במסגרתה נאספו פרוטה לפרוטה תרומות להחזקת היישוב היהודי הישן בארץ ישראל. בתמורה הבטיחו לנדיבים שיינצלו בנס מכל צרה ואסון. בבתים יהודיים רבים בגולה נמצאה קופה כזו ('פושקע'), ועליה הכיתוב: 'אלהא מאיר, ענני'; באופן מיוחד, הוקירו הנשים היהודיות את כוחו של רבי מאיר לעזור בעת צרה.

קברו של רבי מאיר הפך לאחד הגדולים והחשובים בין קברי הצדיקים בארץ, ומבקרים בו אלפי יהודים מידי שנה. מיקומו על אם הדרך בכניסה לטבריה, ליד חמי טבריה, בוודאי תורם לפופולאריות שלו.

הדרך המרוצפת מובילה אותנו אל אולם התפילה הספרדי הגדול, המקורה בכיפה מוקפת חלונות. בשנות השמונים של המאה העשרים שופץ המבנה כולו בתרומתם הנדיבה של האחים צפרה. בפינת החדר הצפוני-מערבית עומדת מצבת שיש גדולה, חדשה, שעליה כתוב: 'ענני אלהא דמאיר ענני'; על פי המסורת המצבה מציינת את מקום הקבר, הנמצא במערה קטנה מספר מטרים מתחת למצבה (הגישה אל המערה נמצאת באגף האשכנזי שבו נבקר עוד מעט). חלוקת האולם לעזרת גברים ולעזרת נשים מאפשרת גישה נפרדת אך שווה למצבה לכל הבאים להתפלל במקום. לאחר שהתרשמו מהמקום נצא דרך הכניסה הראשית, הצפונית, של אולם הקבורה, אל החצר הגדולה; בעמוד השחור הניצב בחצר עורכים את טקס ההדלקה בהילולת הצדיק המתקיימת בי"ד באייר. נרד אל החצר, נחצה אותה צפונה, נרד במדרגות אל שביל האספלטל ונעלה בו שמאלה לאגף האשכנזי של בניין הקבר, המשמש גם בית כנסת. באולם האשכנזי, המקורה גם הוא בכיפה גדולה ומחודדת המוקפת חלונות, נמצא אזור נמוך שיורדים אליו במדרגות, לעבר הפינה הדרומית-מזרחית של האולם. בקיר הפינה משובצות שתי חוליות עמוד מגרניט (מאחוריהן, מצדו השני של הקיר, נמצאת מצבת השיש באולם הספרדי). אלה כנראה שני 'העמודים' שציינו בעבר את הקבר, כעדיויות נוסעים ועולי רגל. מעל העמודים מתנוסס שלט, הנושא את אחת האימרות המפורסמות של רבי מאיר: 'תניא, היה רבי מאיר אומר: גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלים לו ולכל העולם כולו' (בבלי, יומא פו ע"ב). מתחת לחוליות

העמודים, במערה קטנה שהגישה אליה היא מן הפינה הצפון-מזרחית של האולם (כיום המערה משמשת עזרת נשים), בנויים כמה ציוני קברים: אחד המיוחס לרבי מאיר ושניים אחרים המיוחסים לשניים מתלמידיו: רבי שמעון בן אלעזר (שמו מצוין בשלט במקום, אך יש גם מסורת המראה את קברו בכפר סג'ור בגבול הגליל התחתון והעליון) וסומכוס בן יוסף (ראו לדוגמא: בבלי, עירובין יג ע"ב; מסורת הקברים של תלמידי רבי מאיר הינה חדשה, מן המאה העשרים ואינה מופיעה בספרות עולי הרגל). ואם בנסים אנו עוסקים הרי שגם בזמן הקמת הבניין מעל הקבר אירע נס, כפי שתואר בעיתון 'המגיד' מאדר ב תרכ"ז (1867) על אודות עמוד אחד משני העמודים שציינו את הקבר במשך שנים, ש'קפץ וניתר ממקומו בכח גדול וביד חזקה ונפל על גבי חברו [העמוד השני] איש אל אחיהו ... ותבקע הארץ לקולו ... והפלא הזה היה בפני קהל ועדה בישראל ...'. הד המאורע הגיע לקהילות ישראל בגולה והוא האדיר הן את שמו של רבי מאיר והן את זרם התרומות הקשורות בשמו.

מקבר רבי מאיר ניסע חזרה לכביש הראשי ונפנה צפונה, לכיוון העיר טבריה. נחלוף על פני חמי טבריה הישנה (משמאל לכביש) והחדשה (מימין לכביש), נעבור את מלון הולדיי אין משמאלנו, ובהגיענו לצומת הכניסה המרכזי למלון הולדיי אין נפנה שמאלה, ומיד ימינה לעבר רחבת עפר גדולה שבה נחנה את רכבנו (אפשר גם לחנות בחניה המסודרת של המלון, אם יש מקום). קבר רבי ירמיה נמצא, למרבה ההפתעה, על שביל פנימי הנמצא בשטח המלון. על מנת להגיע אליו נכנס דרך הכניסה המרכזית של המלון, מצפון; נעבור דרך הלובי של הבניין המרכזי, נצא דרך היציאה הדרומית של המבנה לכוון דרום ולאחר הליכה קצרה לעבר מבני האירוח הנמוכים של המלון נגיע לציון קברו של רבי ירמיה, המוקף כיום בגדר ברזל.

עד לשנות השלושים של המאה העשרים היה כאן גל אבנים קטן שציין את מקום הקבר, ללא שום בנייה מסביבו; המבנה הקרוב ביותר היה ברכת המים המפורסמת של חמי טבריה הישנה – 'ברכת האריה' – הקיימת עד היום מדרום לקבר. מעט מדרום לציון ניתן להבחין בשרידי רצפת פסיפס ובבאר מים שפתחה סתום – שרידי העיר העתיקה חמת טבריה שבתחומה אנו נמצאים כעת.

אך בטרם נספר על אישיותו המרתקת של ר' ירמיה הבה ונתבונן במלון עצמו – שגם לו 'היסטוריה' מעניינת:

הצדיק העומד והצדיק הצוחק

קבר רבי ירמיה וקבר רב כהנא במלון הולדיי אין

המבנה המרכזי, המעוגל למחצה, של בית המלון, נבנה בשנות השישים של המאה העשרים כמלון גני חמת שהיה מראשוני בתי המלון 'המודרניים' של טבריה. בחזית המלון הפונה אל הכנרת מדשאה גדולה ועצי תמר, המכסים גבעה קטנה אך בולטת. מעטים יודעים שמתחת למדשאה זו נמצאת אחת התגליות המיוחדות בארכאולוגיה של ארץ ישראל. בשנת 1921, בזמן סלילת כביש צמח-טבריה, נחשפו כאן שרידי בית כנסת מתקופת המשנה והתלמוד, עם פסיפסים ומנורה בעלת שבעה קנים המגולפת באבן גיר קשה (זה שנים רבות היא מהווה אחד המוצגים המרכזיים במוזאון ישראל בירושלים); התגלית הרעישה אז את היישוב היהודי בארץ ישראל ובעולם כולו, הן בשל גילוי המנורה והן משום שהייתה זו החפירה הארכאולוגית העברית הראשונה שנערכה בארץ ישראל מטעם החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, בהנהלת הפרופסור היהודי נחום סלושץ. המקום כוסה אך נחשף שוב בשנות השישים עם בניית המלון, אז הוחלט להתאים את מבנה בית המלון לשרידים הנמצאים בשטח ומכאן צורתו העגולה למחצה (המהפכנית בזמנה). בשנות השמונים של המאה העשרים הוחלט להרחיב את בית המלון לכוון מערב. אך מתחת לפני השטח שוב נחשפו שרידי עתיקות של העיר חמת הקדומה – כולל שרידי קברים. עם תחילת העבודות במקום נפגעו חלק מהקברים – והעולם החרדי רעש וגעש, עד כדי חרם שהטילו על בנק לאומי – שהיה שותף למיזם של חברת אפריקה ישראל בעלת המלון. לבסוף הוקם המבנה החדש מבלי לפגוע בקברים, על גבי מסד חלול החוצץ בין הקברים למבנה. אם נתבונן היטב בחזיתות

קבר רבי ירמיה

המבנה החדש נבחין בפרט מעניין נוסף: לצדי המרפסות, לכל גובה המבנה, משוכים צינורות לבנים, ה'נבלעים' בקירות המבנה. אלו הם צינורות פלסטיק חלולים העולים מן החלל שמתחת לבניין ופתוחים מלמעלה. תפקידם ההלכתי הוא להוציא את תומאת המתים החוצה אל אוויר העולם, וכך לאפשר גם לכהנים לשהות בשטח המלון.

וכעת נחזור לסיפורו של רבי ירמיה שהיה אמורא (מחכמי התלמוד) חשוב, בן המאה הרביעית, אשר עלה מבבל לטבריה והפך לראש הישיבה שבה. בין אמרותיו הרבות יש גם כאלה המתייחסות במפורש לטבריה: כמו לדוגמה ההסבר שהוא מציע לשמה, 'שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל' (בבלי, מועד קטן כה ע"א). על אף שמוצאו מבבל, לא חסך שבטו מהגולה הבבלית, הטיח בה ביקורת קשה, ואף כינה את חכמיה 'טיפשים'. רבי ירמיה היה ידוע בשקדנותו ובבירורי ההלכה המעמיקים שלו (עד כדי הפרזה, לעתים), וגם בתפילתו נהג להאריך מאוד.

על ערש דווי ציווה את תלמידיו שלאחר מותו ילבישוהו בגדים לבנים ומגוהצים, גרביים ונעליים, יתנו לו מקל בידו, ויקברוהו 'על אם הדרך' (גירסה אחרת: 'השכיבני על צידי') 'שאם יבוא המשיח אהיה מוכן'. סיפור זה, המופיע בין השאר בתלמוד הירושלמי שרבי ירמיה היה בין עורכיו (כלאים ט, ד; כתובות יב, א) הוליד את המסורת, המתועדת בספרי עולי הרגל החל מן המאה הארבע עשרה, שרבי ירמיה נקבר 'מעומד' – מוכן ומזומן לקבל את פני המשיח בכל רגע (במסורת דומה נתקלנו אודות רבי מאיר בעל הנס). היום, הקבר אינו מן הידועים והמפורסמים וקהל אלפים אינו פוקד את המקום.

מקבר רבי ירמיה נעלה בגרם המדרגות הצמוד לו לעבר כביש פנימי ונלך בו ימינה עד למכללת הולדי אין – בית הספר למלונאות וסמוך לו מגרש חניה. כאן עולה דרך עפר באלכסון לעבר מערת הקבורה של רב כהנא, עליה נמצא היום מבנה שהוקם בשנת 1988.

רב כהנא, היה חכם בבלי מפורסם, שעלה מבבל לטבריה במאה השלישית בערוב ימיו של רבי יוחנן, גדול אמוראי טבריה. על פי האגדה בתלמוד, הוא נפטר מיד לאחר בואו לטבריה, שבה פגש את רבי יוחנן הזקן. רבי יוחנן כעס על רב כהנא משום שסבר שהלה מגחך כלפיו בלעג, וכתוצאה מכך מת רב כהנא. אך לאחר שהתברר לרבי יוחנן שזו הבעת פניו הקבועה, הצטער עד מאוד. נכנס רבי יוחנן למערת קברו כדי לבקש ממנו סליחה 'וראה נחש כרוך על פיה ... אמר רבי יוחנן: 'פתח פיק ויכנס הרב אל התלמיד' – ולא פתח, 'יכנס חבר אל חבר' – ולא פתח, 'יכנס תלמיד אצל הרב' – ופתח לו. ביקש רחמים על רב כהנא והחיהו' (בבלי, בבא קמא קיז ע"א). רב כהנא שקם לתחייה המשיך להרביץ תורה בטבריה.

החל מן המאה השתים עשרה מספרים עולי הרגל היהודים על 'מערת רב כהנא' בטבריה, ולעתים גם על הנחש האימתני שעדיין שומר על פתחה. רבי משה ירושלמי, מספר בשנת 1769: 'והוגד לי, שבמערה הזאת נמצא נחש גדול, ואם בא מי שאינו ראוי ליכנס אל המערה רובץ הנחש בפתח ואינו נותן לו ליכנס. אבל מי שראוי ליכנס אינו רואה את הנחש כלל ... ויש שלא הצליחו ליכנס [אפילו] על ידי תענית, תשובה ותפילה ...'.

בניגוד לרוב קברי הצדיקים, שעליהם יש ציון קבר בלבד, לפנינו מערת קבורה חצובה, מן היפות ששרדו בטבריה מתקופת המשנה והתלמוד. חזיתה הפונה לכיוון מערב ופנים הקבר מעוצבים היטב, בצורה קשתית, וניכר שהושקע מאמץ רב במלאכה. בתוך המערה ניתן להבחין בשישה כוכי קבורה חצובים, שלושה מכל צד. סמוך למערה משני צדיה ובמפלס מעט גבוה ממנה – שני קירות תמך גדולים מבטון, התחומים גושי אדמה גדולים המכילים עצמות אדם עתיקות שנמצאו והובאו לכאן בעת הרחבת המלון גני חמת. לפנינו מערת קבורה שעשויה להתאים על פי סגנונה, לזמנו של רב כהנא אלא, שרוב המקורות עד למאה השמונה עשרה מתארים את מערת רב כהנא באזור קבר רבי יוחנן בן זכאי או רבי עקיבא מצפון או ממערב לעיר ולא כאן. תהא אשר תהא זהותם של הנקברים במערה זו, התרשמנו כאן, לראשונה, ממערת קבורה אמיתית, מתקופת הזוהר של טבריה היהודית – תקופת המשנה והתלמוד.

מימין: קבר רב כהנא משמאל: מערת הקבורה מתקופת המשנה והתלמוד בקבר רב כהנא

מקבר רב כהנא נרד אל הכביש הפנימי שממנו עלינו ונרד בו צפונה אל מגרש החניה שבו חנינו. מכאן ניגש לשדרות אליעזר קפלן (כביש צמח-טבריה), ונחצה את הכביש במעבר החצייה שליד צומת הכניסה למלון אל הטיילת. שממזרח לכביש, הנמשכת צפונה לאורך חוף הכנרת. ניתן ללכת לאורך הטיילת עד למרכז העיר התחתית של טבריה (רבים הם הולכי 'הג'וגינג' המנצלים מסלול מקסים זה בצל עצי השקמה הנתועים לאורכו). אנו נרד כאן במדרגות אל חוף הים הסמוך.

קטע החוף שלפנינו, שאורכו כ-150 מ' בלבד הוא היחיד ששרד את הפיתוח האינטנסיבי לאורך חופי העיר, ונשאר ללא פגע. אילו היינו הולכים לכיוון צפון לאורך קטע זה היינו מבחינים בשרידי בנייה עתיקה הנראים בחתך העפר לכל האורך ומשמשים חלק מקיר התמך של כביש שדרות קפלן הסמוך. לדעת חלק מהחוקרים, שרידים אלה הם חלק מן הנמל הקדום של טבריה (כותב שורות אלה סבור שאלה שרידי חומה קדומה שנבנתה לאורך חוף הים, אולי כדי לחבר בין הערים טבריה וחמת, כפי שנרמז בתלמוד). בקצה הצפוני של החוף, לפני האנדרטה הכחולה בולט חלק מחומה עתיקה הבנויה בניצב לחוף, וראשה מכוסה לעתים במים. זהו קטע מחומתה הביזנטית של טבריה מן המאה השישית המתחילה לטפס מכאן מערבה וצפונה לאורך 3 ק"מ, דרך הר ברניקי, ועד לקרבת הים באזור העיר העתיקה של טבריה שבין החומות (חלקה הצפוני ביותר נתגלה מתחת למלון כרמל-נהר הירדן).

**'באר מרים...
בכנרת נגנזה!
על חוף הכנרת**

אולם אנו עומדים בקצה הדרומי של החוף ועוסקים בסיפור על הבאר המופלאה של מרים הנביאה אחות משה רבנו. על באר זו שממנה שתו במדבר שרו בני ישראל: 'אז ישיר ישראל את השירה הזאת, עלי באר ענו לה. באר חפרוה שרים כרוה נדיבי עם ... ונשקה על פני הישימון' (במדבר כא, טז-כ).

באר מרים מוזכרת בהקשר לכנרת פעמים אחדות כבר במקורות התלמודיים:

'אמר רבי חייא: הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הר הכרמל ויראה כמין כברה בים וזו היא בארה של מרים' (בבלי, שבת לה ע"א; הר הכרמל זוהה על ידי יהודי טבריה עם ההר שממערב לעיר, היום רכס פוריה).

'ונשקה על פני הישימון' (במדבר כא, כ) – זה לעניין באר [של מרים] שבאה עמהם [עם עם ישראל לארץ ישראל] עד שנגנזה לתוך ימה של טבריה. והעומד על פני הישימון רואה בתוך הים כמלוא פי תנור ...' (מדרש תנחומא, מהדורת בובר, חקת נ, עמ' 128).

'ועוד היכן בארה של מרים? אמר רבי יוחנן: 'שיערוה חכמים והרי היא מכוונת כנגד השער האמצעי של בית הכנסת העתיק של סרונגין' ... ואמר רבי יוחנן בן נורי: ... 'היא מכוונת לעומת השער האמצעי של בית הכנסת העתיק של טבריה' ...' (ירושלמי, כלאים ט, לב; ויקרא רבה, כב, ד).

עתה נפנה מבטנו אל החוף ונבחין בין האבנים בעמודים רבים הנעוצים באדמה, חלקם מבצבים מעל פני השטח וחלקם ניכרים רק הודות לראשיהם העגולים השונים משאר אבני החוף. לפנינו שרידי בניין קדום, רב עמודים, שטרם נחפר. לפני כמה עשרות שנים בלבד עדיין ניתן היה להתרשם מפארו של המבנה, דומה, שזה האתר שהצביעו עליו לפחות חלק מיהודי טבריה כמקום בית המדרש המפורסם של רבני טבריה מימי התלמוד, רבי אמי ורב אסי, ש'בין עמודיו' (בארמית: 'ביני עמודי' [בבלי, ברכות ח ע"א, שבת י ע"א]) היו נוהגים להתפלל וללמוד. לבית מדרש זה נקשרה המסורת על באר מרים, שנגנזה בכנרת:

רבי יעקב צמח מתלמידי **האר"י** מביא בספרו, נגיד ומצווה, מסורת על רבי חיים ויטאל המספר על מעשה שקרה לו עם רבו, האר"י הקדוש בטבריה: 'הלך מורי ז"ל [האר"י הקדוש] לטבריה והולכיני עמו ... וכשהיינו מהלכים בספינה בתוך המים, כנגד העמודים של בית הכנסת הישן, אז לקח מורי ז"ל כוס אחד ומילא אותו מים מבין העמודים, והשקה לי אותם המים, ואמר לי: 'עכשיו תשיג בזאת החכמה, כי אלו המים ששיתית היו מבארה של מרים. ומאז ואילך התחלתי ליכנס בעומק החכמה הזאת'. דומה כי המעשה התרחש בין עמודיו של מבנה זה שהיה מוצף במים ומכאן ניתן להסיק שלדעת האר"י כאן מקום בארה של מרים.

האר"י, אדוננו רבי יצחק לוריא, 1534-1572 מחולל מהפכת הקבלה בצפת ומגדולי המקובלים בכל הדורות. האר"י נהג להסתובב עם תלמידיו בגליל ולזהות את מיקומם של קברי צדיקים.

ואולם, דיגיטלית ומורי הדרך המתגוררים בה איתנים במסורתם ולפיה הבאר נמצאת בלב האגם: אלפי יהודים מושטים בסירות למקומות שונים בכנרת שם 'מראים' להם את מקום הבאר שנגנזה.

מסורת מקומית זו יש לה על מה שתסמוך שכן רוב העדויות לפני המאה השש עשרה ואף לאחריה, המזכירות את 'באר מרים' בכנרת מתייחסות למקום בלב האגם, ולא על חופיו. כבר במאה השתים עשרה כתב רבי יעקב בן נתנאל הכהן: 'כנרת מתוק כדבש, ירדן עובר אותו, באר של מרים בתוכו. בשעה שיזרח השמש בעצמו של יום, על הר הכרמל [כך!]... כמו שראיתי בעיני כתבת'. רבי משה ירושלמי (1769) מספר שמחלונות בית הכנסת אבולעפיה (שאותו זיהה עם 'ביני עמודי' של רבי אמי ורבי אסי) 'יראה הרואה את בארה של מרים בים כנרת ושם מערבולת מים. ליהודים סירות קטנות ובהן הם יוצאים לשאוב מים מבארה של מרים. אמנם כשמתקרבים לבאר אינם רואים כלום, ולפיכך נשאר תמיד אחד ליד החלון כדי להראות להם את הדרך... והם שואבים וחוזרים ואת המים האלה שותים בטבריה' (א 'יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ' 441). בראשית המאה התשע עשרה, תיאר הרב הנודע רבי מנחם מנדל מקמיניץ את הבאר בלב הכנרת: 'וכיצד רואין אותה? כשאין רוח על הים כינרת, אז רואים בתוכו כמו עיגול הנעשה בעת שזורקין אבן לתוך המים. ואומרים שהוא בארה של מרים' (ספר קורות העיתים).

אך מדוע קבעו חז"ל כי הבאר גנוזה בכנרת?

מחקר מקיף שנערך בשנים האחרונות על ידי אלחנן ריינר העלה, שבתקופת התלמוד, ואולי עוד קודם לכן בתקופת הבית השני, רווחו בין תושבי הגליל (לאו דווקא היהודים) מסורות עממיות שזיהו את מרחב הגליל כארץ כנען המקראית, זירת אירועי התנ"ך, ובעיקר האירועים המתוארים בספרי בראשית, דברים ויהושע. האירועים של ספר בראשית זוהו בגליל העליון (ומכאן שמם של 'הר כנען' החולש על מרחב זה, 'גשר בנות יעקב' על הגבול שבין כנען וחוף לארץ, 'ג'וב יוסף' – הבור שלתוכו השליכו האחים את יוסף, העיר צפת זוהתה עם 'בית אל', ועוד); הגליל התחתון זוהה כאזור שאליו נכנסו בני ישראל בהנהגת משה ויהושע לאחר נדודי המדבר. ערבות מואב זוהו ממזרח לכנרת, הר נבו זוהה בהר סוסיא, יריחו זוהתה באזור צמח, הר הכרמל זוהה ברכס פוריה, וגניזת באר מרים (שכבר לא הייתה נחוצה לעם עם הגיעם לנחלתם הקבועה) אותרה... בכנרת, בדיוק בגבול המזרע והשימון, בתפר שבין ארץ כנען וחז"ל. רוב המסורות נשכחו במהלך הדורות, אך חלק מן המסורות נותרו בעינן עד היום – כמו זו של באר מרים – מעין 'שמורות טבע' ששרדו את שיני הזמן ונשמרו בפי העם ועברו מדור לדור.

מסורות נוספות, מרתקות, שנשכחו או שאתריהן 'אבדו' במהלך הדורות, הן מקום גניזת מטה אהרון בטבריה – חפץ שלפי 'ספר זרובבל' מן המאה השביעית אמור למלא תפקיד חשוב בזמן מלחמת גוג ומגוג, שתתרחש באזור בקעת ארבל הסמוכה לטבריה (!); מבנה בית כנסת מונומנטאלי בטבריה שכונה 'כנסת כלב בן יפונה' (בנימין מטודלה, סביבות 1170) או 'בית הכנסת יהושע בן נון' (פתחיה מרגנסבורג משנת 1180); מסורת מוסלמית עוד מלפני התקופה הצלבנית שהראתה את קברו של יהושע בטבריה (מפי התייר הפרסי נאצר ח'וסרו, 1047), ומסורת יהודית המראה את קברו של יהושע בחטין (היום – קבר נבי שועיב). במדרשים הארץ-ישראליים ובמקורות יהודיים ונוצריים נוספים ניתן 'למשש' מסורות אלה ולהבחין בהן, ומקורות אלה – שרק ההיסטוריון המנוסה יבחין בהם וינתח אותם, שהרי אין הם מופיעים בקטעי התלמוד ה'רגילים' שגובשו בבתי המדרש הממסדיים של טבריה – מגלים אך טפח מעולם הדימויים של יהודי הגליל, שחיפשו בתמימות במרחב שהם חיו בו את ארץ ישראל שאליה הגיעו אבותינו והתנחלו בה. כך גם 'נולדה' מסורת גניזת באר מרים בכנרת, בגבול הגאוגרפי – כביכול – שבין המדבר לארץ כנען.

מומלץ לטייל לאורך החוף בקטע מיוחד זה, להתרשם מהשרידים לאורכו (כמתואר לעיל), ולחזור לרכב בטיילת שלאורך הכביש מעלינו. עם הרכב נמשיך את דרכנו לעבר קבר רחל.

מן החניה שליד מלון הולידיי אין ניסע צפונה בשדרות אליעזר קפלן מרחק של כ־800 מ' (משמאלנו שטחי החפירות של טבריה מתקופת המשנה והתלמוד (ראו מסלול 'טבריה שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל'), ונפנה שמאלה בפנייה המשולטת ל'קבר רחל'. זהו הכביש העוקף את בית העלמין היהודי ממערב, לעבר שכונת אחוה. לאחר כ־500 מ' נוספים נגיע למבנה בודד לצד הכביש, ועליו שלט גדול מאיר עיניים המכריז כי זהו קבר רחל, אשתו של רבי עקיבא.

'שלי ושלכם - שלה הוא' קבר רחל אשת רבי עקיבא לצד בית העלמין היהודי הישן

לפנינו אתר, שהפך בשנים האחרונות לאחד מקברי הצדיקים הפופולריים ביותר, לא מעט בזכות מיקומו הנוח והמרכזי, לצד בית העלמין היהודי הישן בכניסה הדרומית השוקקת של טבריה. בניגוד לקברי צדיקים אחרים, לפנינו מבנה קבורה בן מאות שנים. הוא נבנה, על פי מסורת מוסלמית מקומית, על ציון קברה של סְפִינה, בתו של חוסיין, בן עלי חתנו של מוחמד. היא הייתה ידועה כאישה אריסטוקרטית, יפה ומשוררת מחוננת (נפטרה בשנת 745). כתובת שהתנוססה בעבר על אחד מקירות המבנה (ומצויה כיום במוזאון בית גורדון בדגניה), מספרת כי הקים אותו בשנת 1295 מושל צפת (יש להניח שהוא שופץ מספר פעמים במהלך השנים), ואכן הוא מופיע ברוב ציורי טבריה העתיקים המראים את העיר מדרום. יש לציין עם זאת שבקרב המוסלמים היו שפקקו במסורת הקבורה של סכינה כאן, שהרי היא נפטרה במדינה ושם קבורתה (כך לדוגמה כותב הגאוגרף והסופר המוסלמי שחי בבגדד יאקות אבן עבדאללה אל חמאווי בשנת 1225). במרוצת השנים התפתח מסביב לקבר בית העלמין המוסלמי של העיר, שמצבותיו ניכרות בשטח עד היום. גם אשתורי הפרחי, החוקר היהודי הנודע מן המאה הארבע עשרה, מזכיר כאן את קבר 'הזקנה', בוודאי שיבוש השם 'סכינה'. ואולם, מראשית המאה השש עשרה אנו מתוודעים למסורת יהודית אודות הקבר: רבי משה באסולה (1522) מוסר: 'גם יש לישמעאלים מרגז (מסגד) עם מגדל גדול לבן, ואומרים כי שם נקברה אשת רבי עקיבא בתו של כלבא שבוע, וקוראים לה הזקנה'. מעניין לציין כי אזכורים יהודיים נוספים על מסורת זו חוזרים רק מן המאה התשע עשרה ואילך, ובכל מקרה המקום לא הפך אתר עלייה לרגל ליהודים בשל היותו במרכז בית העלמין המוסלמי של העיר.

רחל רעייתו של רבי עקיבא נחקקה בתודעת הדורות בשל אהבתה ותמיכתה בבעלה בדרכו לגדולה. על פי האגדה החל רבי עקיבא ללמוד רק בגיל ארבעים. כשחזר לביתו לאחר שנות לימוד ארוכות בבית המדרש בלוד, כשהוא עטור תהילה ומוקף בתלמידיו הרבים, הגיעה אשתו רחל לקבל את פניו, אך תלמידיו ניסו לסלקה כי לא ידעו מי היא. רבי עקיבא קבע בפניהם לדורות את האמירה, האהובה

על נשות ישראל עד ימינו: 'שלי ושלכם - שלה הוא', דהיינו שכל תורתו ותורתם לא היו מתקיימות לולא רחל.

הרב י"מ טולידאנו, יליד טבריה וחוקר קברי הצדיקים שבה (לימים – רבה הראשי של תל אביב-יפו), שלל את המסורת הקוסרת את המקום לרחל מן הנימוק הפשוט שבתקופה הרומית, זמנם של רבי עקיבא ואשתו, היה אזור זה לב העיר טבריה ועל כן לא קברו בו. על כל פנים, עם עזיבת ערביי טבריה ב־1948 גם אתר זה ננטש, והבניין הוזנח ואף שימש צרכני סמים. בשנת 1995 החליט הרב רפאל כהן, חבר מועצת העיר ורב משפיע בקהילה, לעשות מעשה: לשפץ את הבניין ולייחדו כקבר רחל אשתו של רבי עקיבא, על סמך המסורת מן המאה השש עשרה. אך מניין המימון לשיפוצים? אנשי טבריה מספרים על כך את הסיפור הבא: יהודי מאנגליה, שהתפלל במקום עבור שידוך לבתו, זכה להגשמת משאלתו, ובתו מצאה את בחיר לבה מיד לאחר הביקור. לאות תודה נדר היהודי נדר לתרום לשיפוץ החורבה אך לימים נשתכח הנדר מלבו. לאחר זמן ירד האיש עם בניו לשיט בכנרת, וספינתם התהפכה. מיד הבין כי הפרת הנדר הייתה בעוכריו, ובעודו נמשה מן המים עם בניו נדר שנית לשפץ את החורבה, וכך היה. בעת שיפוץ קירות המבנה, שנעשה על פי הנחיות רשות העתיקות, נתגלו שתי אבנים מעוטרות: אחת עם תבליט מנורה נאה (המוצגת בחצר בית נשיא המדינה בירושלים) והשנייה עם עיטור מגן דוד. אלו הם פריטים אדריכליים של מבנה קדום, כנראה בית כנסת עתיק מתקופת התלמוד, ששובצו בקירות המבנה הימי-ביניימי בשימוש משני. כיום משמש האתר לכינוסי תפילה ולימוד, ומדי שנה מתקיימת בו הילולה בחול המועד פסח. בימות הקיץ הלוהטים מתערבבים קולות התפילה הבוקעים מן המקום במצהלות הנופשים בפארק המים הסמוך בחוף גיא, שבו מגלשת המים הגבוהה בארץ.

נצא מקבר רחל וניסע צפונה דרך רחוב השילוח. נפנה שמאלה ברחוב גמזו, המוביל אותנו מערבה לשכונת קריית משה. נטפס בכביש לעבר הבניין הבולט של בית אבות חדש ומפואר ובו חלונות רבים. מעט לפני הבניין נבחין משמאלנו, על מדרון ההר הבולתי השומם, בציון קבר רבי חייא ובניו. נחנה במקומות החניה שהותקנו לצד הכביש, ונעלה בגרם מדרגות ארוך אך נוח לטיפוס, עד למקום הקבר.

נתיישב בתצפית הנפלאה על טבריה תחתית (בין היתר ניתן לזהות את קבר הרמב"ם על פי האנדרטה האדומה הגבוהה) ונתחקה על עקבותיו של רבי חייא, אחד מחכמי ישראל החשובים בכל הדורות.

רבי חייא רבה, חי ופעל בסוף המאה השנייה ובמאה השלישית לסה"נ, תלמידו המובהק של רבי יהודה הנשיא ומגדולי חכמי המשנה. חז"ל העמידו אותו בשורה אחת לצד עזרא הסופר והלל הזקן, באמרם כי בזכותו לא נשתכחה תורה מישראל (סוכה כ ע"א), בין היתר הודות לפועלו בחינוך העם ול**ברייתות** הרבות שנלמדו בשמו

רבי חייא רבה היה ידוע כמחמיר מאוד בהלכה – חוץ מדיני ממונות שהיה נוהג בהם לפניו משורת הדין. הוא עלה מבבל לטבריה, אך פעל למען חיזוק הקשר עם התפוצה היהודית בגולה, ואף שלח שליחים שעסקו בחינוך והוראה. שני בניו של רבי חייא, התאומים יהודה וחזקיה, היו אף הם חכמים וצדיקים ידועים ולפי המסורת הם קבורים כאן יחד עם אביהם. רבי חייא עצמו התפרסם כאשר התפלל על הגשם ונענה (בבא מציעא פה ע"ב). גם לאחר מותו המשיך רבי חייא לזכות את הרבים, שהתפללו על קברו, בגשמי ברכה, כפי שתועד בשנת 1765.

סיפור מופלא הקשור למקום זה התרחש במאה השמונה עשרה בזמנו של רבי חיים אבולעפיה אשר חידש את היישוב היהודי בעיר, בתקופת השליט דאהר אל עומר. בשנת 1742, הגיע סולימאן הפחה העות'מאני של דמשק והמשנה לסולטאן, לטבריה עם צבא

'משמיד' הקטיושות' קבר רבי חייא רבה

'ברייתות' (בארמית: 'חיצוניות') הן כינוי למשניות חיצוניות שלא הוכנסו למשנה שנערכה על ידי רבי יהודה הנשיא במאה השלישית, אך הן מצוטטות לעתים תכופות בתלמוד.

קבר רבי חייא רבה

גדול על מנת לצור עליה ולהכניע את דאהר. הוא שם מצור על העיר במשך 85 ימים, שהיו רצופים הפגזות כבדות מתותחים שלא היו עד אז בארץ. יהודי טבריה השתתפו בהגנת העיר. פרטי המערכה ידועים לנו מתיאורו הנפלא של רבי יעקב בירב, חתנו של רבי חיים אבולעפיה, בספרו 'זמרת הארץ': בראשית המצור ציווה רבי חיים אבולעפיה הישיש 'לחסידים ואנשי מעשה, שילכו למערת חייא ובניו יהודה וחזקיהו, שהם דוגמת אברהם יצחק ויעקב ... הלכו והתפללו בדמעות שלישי ובקול שופר לה' שירחם על הארץ ועל הדרים עליה ... ובערב, כבא השמש, התחיל להשליך על העיר הסוללות טירוס וקונבראש [כדורי אבק שרפה, כלומר פגזי תותחים] ... ונפלאות ה' רבו מלמנות, כי לא הרס אפילו בית אחת ולא המית שום אדם ... וכאן היו רובם הולכים לים, והבאות אל העיר נפלו אל תוך הרחוב שהוא אדמת עפר והיו נטמנים בקרב הארץ ... ולא הזיקו לשום אדם, בין היהודים ובין הגויים ... ואז ידעו אנשי טבריה שמאת ה' היתה זאת'. כל זמן ההרעשה עצמה לא הפסיקו להתפלל בבית הכנסת בעוד רבי חיים הזקן מחזק את רוחם ואומר: 'שלום לכם אל תיראו, תדעו באמת ובתמים שאין המשנה לוחם עם אנשי טבריה כי אם בשכינה, שהים של טבריה רומז אל השכינה ובים הזה הוא בארה של מרים ... והרי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' כי נורא הוא, כי רוב הקונבראש [פגזי התותחים] הלכו אל הים והבאות אל העיר לא הזיקונו! ... לבסוף נאלץ הפחה להסיר את המצור על העיר אך כעבור פחות משנה חזר במטרה לצור עליה. והנה בהגיעו סמוך לטבריה חלה פתאום חלה בחולי מעיים ומת, 'ואז שמחו העם שמחה גדולה וקראו את ההלל כבראשונה וקבלו עליהם ועל זרעם לעשות יום משתה ושמחה ביום ז' אלול כי בו ביום נפגר [הפך לפגר] המשנה ומת. כן יאבדו כל אויביה ה' ...' (ר' יעקב בירב, זמרת הארץ, ליוורנו תק"פ (1820), עמ' טז-כו). זקני טבריה ממתיקים סוד ומספרים כי גם בימינו ממשיכים רבי חייא ובניו להגן על טבריה. והראיה? בעת מלחמת לבנון בשנת תשס"ה נורו קטיושות רבות לעבר העיר אך רובן נפלו בכנרת, ורק נזק מועט יחסית נגרם לנפש ולרכוש.

כל המקורות מימי הביניים מציינים כי קבר רבי חייא מצוי בטבריה, מלבד רבי בנימין מטודלה המציין את קברו של רבי חייא בציפורי. בדרך כלל הם מציינים שהוא מצוי ליד קבר רבי עקיבא 'על ההר' – הוא הר השקדים שעליו אנו נמצאים. במקורות הקדומים נזכר לא פעם שרבי חייא ובניו נקברו במערה. כבר בתלמוד מוזכרת מערת רבי חייא מספר פעמים ומסופר שריש לקיש, איש טבריה שהיה 'מציין מערות' (כלומר, מסמן מערות קבורה כדי שהכוהנים לא יטמאו בהן), הגיע למערת רבי חייא אך לאחר מכן לא זכר את מקום קברו המדויק. בספר 'שער הגלגולים' של רבי חיים ויטאל מן המאה השש עשרה, נאמר: 'ושם בהר ההוא אשר שם קוברים מתיהם אנשי טבריה. ויש שם אכסדרה אחת בנויה בג' כותלין [שלושה קירות] וקורין אותה העולם "מערת רבי

חייה ובניו". ודע כי באותם החלונות שיש בכותל הצפוני שם קבורים רבי חייא ויהודה וחזקיה בניו' (מצוטט אצל וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, חלק ב, עמ' 357). דומה, שה'חלונות' בתיאור זה הם כוכי קבורה, שרבים מהם נחשפים מעת לעת בתחום בית הקברות הקדום של העיר במעלה רחוב אלחדיף. ואולם, בהר השקדים, מדרון סלעי בזלתי, טרם נתגלו מערות קבורה קדומות וגם בסביבות ציון רבי חייא לא נראים סימנים למערה (אם כי טרם נערכה במקום חפירה). לדעתנו, סביר יותר לחפש את המערה המקורית בהר שמעל בית העלמין הקדום, כלומר במעלה רחוב אלחדיף, היום בשכונת קרית שמואל. לאחרונה הציע ישראל הרצברג, חוקר מסורות קברי הצדיקים, לזהות את קבר רבי חייא במאוזוליאום שנחשף בשנת 1976 על ידי פאני ויטו והנמצא היום במרתף בית התרבות העירוני 'יד שטרית'.

על פי הכתוב בשילוט המודרני ליד ציון האתר, לרבי חייא ובניו יש 'שותפים' לקבר: רב הונא ראש גולה, ורב המנונא סבא. על רב הונא, שהיה ראש גולה בבבל, נאמר במפורש כבר בתלמוד שהובא לקבורה במערת רבי חייא ובניו (מועד קטן כה ע"א); ולכן אך טבעי למצוא אותו כאן. ואולם קברו של רב המנונא סבא, המתואר בספרות הקבלה כאישיות מופלאה נזכר במערת רבי חייא רק החל מן המאה השש עשרה.

נרד בחזרה ברחוב גמזו נפנה שמאלה לרחוב יהודה הלוי ומשם ימינה לרחוב רבי יוחנן בן זכאי. נחנה ברחבת החניה הציבורית הגדולה מול קבר הרמב"ם, נחצה את רחוב יוחנן בן זכאי, ונעמוד בכניסה למתחם הקבר.

כביש ריב"ז שופץ בשנים האחרונות, והוא משמש היום ציר מרכזי המחבר בין מרכז העיר התחתית לאזור התעשייה שבשיפולי ההר ממערב. נשים לב לכך שמפלס הכביש מוגבה מעט מעל פני סביבתו. זאת משום שמתחת לאספלט נבנה חלל עטוף בבטון שגובהו כחצי מטר במטרה לחצוץ בין נוסעי הכביש (ובעיקר הכוהנים שבהם) לבין טומאת קברים המצויים מתחת לכביש; הדבר מזכיר לנו שאנו נמצאים בתחום בית קברות קדום. בחפירות שנערכו באזור זה במהלך המאה העשרים התברר שרוב הקברים הללו עשויים בתבנית של תאי קבורה הבנויים אבני בזלת, מטויחים ומכוסים בלוחות בזלת. רבי יעקב ב"ר נתנאל הכהן שביקר במקום במאה השתים עשרה עוד ראה את הקברים הללו והוא מספר: 'וקברי אבותינו שבטבריה כמו שני פרסאות ושם מערות גבוהות כמו בית כי כך היו קוברין: ארבע על ארבע [אמות] כמו שתי וערב ומחוברין בסיד. ומוציאין אותם גויים מקברם מפני שהיו מחפשים חוטים של זהב, שהיו תופרים בהם התכריכים, וכל מיטה ומיטה כתוב עליה פלוני בן אלמוני, ת'נ'צ'ב'ה'. לאחר מכן ממשיך רבי יעקב ומתאר בהתרגשות מעשה נס שהיה עד לו: 'וכאשר בא פרש אחד מפרובינצא [אביר צלבני] וראה כי מדליקין ערלים [נוצרים] נרות רבות [בקבר אחד

הנשר הגדול

קבר הרמב"ם,
וחכמי ישראל
נוספים

בכניסה לקבר הרמב"ם

של יהודי], אמר להם: 'מי הוא זה?' אמרו לו: 'יהודי צדיק, והוא מרפא חולים ומועיל לעקרות'. אמר להם: 'שוטים! מה אתם עושים ליהודי כך כבוד?' ולקח אבן אחת והשליך לארץ, ולקח להגביה ידו להשליך אחר. היה רוכב על הסוס ... מיד נפל ומת ... מיד נקבצו הכומרים ואמרו: לא מפני יהודי בא לו, כי הוא עושה ברעה שנגע ברבו של יש"ו ובשביל כך חרה אפו והמית אותו' (יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ' 59).

בתחום בית קברות נרחב זה מתייחד מתחם הקבורה של הרמב"ם כחלקה הגדולה והמוסדרת היחידה שניתן היום לבקר בה. מעטים יודעים, שמעט ממערב למצבת הקבורה המיוחסת ל"נשר הגדול" (כינויו של הרמב"ם), נחשפו בשנות החמישים של המאה העשרים שרידים של מבנה קבורה מפואר עם תאי קבורה בנויים מאבני גזית מבזלת, שהכיל שרידי קבורה מן תקופה הביזנטית. הדבר מעיד כי אזור זה שימש לקבורה יהודית עוד הרבה לפני שנטמן כאן הרמב"ם. שרידים אלה טמונים כיום באדמה. אך אין ספק כי הדמות המרכזית שקברה מזוהה כאן היא רבי משה בן מימון (1135-1204).

ניכנס כעת דרך השער של המתחם. משמאלנו ריכוז של מצבות קבורה, של אישים רבניים מתקופות שונות. יש לזכור, שמצבות קבורה אלה אינן אלא ציונים, האמורים לסמן את מקום הקבורה באדמה שמתחתם. כאן מזהה המסורת היהודית את קברם של תנאים ואמוראים, לצד רבנים מתקופות מאוחרות יותר כגון **השל"ה הקדוש**.

האישיות הידועה ביותר הקבורה כאן (מלבד הרמב"ם) היא רבי יוחנן בן זכאי שחי בזמן בית המקדש השני וראה בחורבנו. רבי יוחנן היה זה אשר השכיל לקבל מידי הרומאים 'את יבנה וחכמיה' על מנת להמשיך את רוח היצירה של העם היהודי לאחר החורבן. עליו נאמר, 'משמת רבן יוחנן בן זכאי, בטל זיו החכמה'. מסורת קברו בטבריה מתועדת בכתובים החל מן המאה השתים עשרה. לצד ציון ריב"ז קיימת מצבה גדולה ומשותפת לתלמידי ריב"ז: רבי אליעזר בן הורקנוס (עליו נאמר כי הוא 'בור סוד שאינו מאבד טיפה'), רבי יהושע בן חנניה ('אשרי יולדתו'), רבי יוסי הכהן ('חסיד'), רבי שמעון בן נתנאל ('ירא חטא'), ורבי אליעזר בן ערך ('מעין המתגבר'). יש לדעת שלחלק מן האישים הללו קיימים או התקיימו ציונים גם במקומות אחרים: אליעזר בן הורקנוס ואליעזר בן ערך בעלמה (מסורות קדומות מימי הביניים), רבי יהושע בן חנניה בצפת (על פי מסורת האר"י) ובפקיעין (על פי זיהוי יהודי פקיעין, באתר שבו עומד היום ציון לזכרו של רבי אושעיה איש טיריה) ולריב"ז עצמו יש מסורת קבורה נוספת בירושלים. אין זה חריג

למצוא בארץ ישראל ציוני קבורה לאותה הדמות, במקומות שונים. בשונה מריב"ז ותלמידיו שלא נקשרו לטבריה באופן מיוחד בחייהם, האמוראים (חכמי התלמוד, לעומת התנאים – חכמי המשנה) רבי אמי ורבי אסי, שציוניהם נמצאים גם הם בריכוז קברים זה, עלו מבבל, התיישבו בטבריה, והיו לראשי ישיבה בה.

בהמשך השביל כלפי מעלה נמצא ציון קברו של הרמב"ם, ומעליו אנדרטת ברזל אדומה המתנשאת לגובה רב. הרמב"ם שהיה מענקי הרוח של העם היהודי בכל הדורות חיבר יצירות מופת שזכו לתהילה ולחיי נצח: בין היתר נמנה את 'משנה תורה' (או, בשמו האחר, 'היד החזקה' ובו ארבעה עשר (י"ד) ספרי הלכה בתחומים שונים), 'מורה נבוכים' (ספר פילוסופי המשלב בין דת, מדע ופילוסופיה), פירוש המשנה ('ספר המאור', ובו גם ההקדמה המפורסמת למסכת אבות – המכונה 'שמונה פרקים לרמב"ם' וההקדמה לפרק 'חלק' במסכת סנהדרין הכוללת את "ג העיקרים" המחייבים כל יהודי

מאמין), מאות תשובות שנשלחו כאיגרות לקהילות שונות ברחבי העולם (כמו 'איגרת תימן' ו'איגרת תחיית המתים'), 'ספר המצוות', וכן יצירות בתחומי המדע (כמו 'חשבון

השל"ה הקדוש הוא כינויו של רבי ישעיה הורוביץ (1558-1630), על שם ספרו החשוב ביותר 'שני לוחות הברית' העוסק בחידושי תורה ומוסר. השל"ה נולד בפראג ושימש בתפקידים רבניים בקהילות רבות עד לעלייתו לארץ ישראל שבה גם נקבר.

שער ספר משנה תורה לרמב"ם

העיבור' על הלוח העברי). וכל זאת במקביל להיותו רופא מפורסם ונערץ, שפעל בין היתר, גם בחצר הסולטאן צלאח א־דין במצרים. הרמב"ם, שבילה את חייו בארצות שונות (ספרד, מרוקו ומצרים), שהה גם בעכו כחצי שנה בשנת 1165 אך לבסוף ירד מצרימה, שם עשה חייל בכל תחומי עיסוקיו עד למותו בשנת 1204.

ממזרח למצבת הרמב"ם אנו רואים מצבה המציינת את מקום קברו של רבנו מימון אביו, אף שככל הידוע לנו אין ידיעה מפורשת על קברו במקום זה. בניגוד לקברי צדיקים אחרים, המסורת הקדומה ביותר המתעדת את קברו של הרמב"ם בטבריה סמוכה למדי למותו. זוהי עדותו של רבי יעקב שליח ישיבת רבי יחיאל מפריז משנות השלושים של המאה השלוש עשרה. על פי אגדה מאוחרת יותר, הועלו עצמותיו של הרמב"ם (על פי צוואתו) – בארון שנישא על גבו של גמל כשהגיע הגמל לטבריה נעמד ליד קברו של רבי יוחנן בן זכאי ולא זז משם.

מול מצבת הרמב"ם רואים שריד ייחודי המחזק מאד את מסורת קבורתו של הרמב"ם במקום: זהו שבר של מצבת אבן המונחת בתוך שבכת מתכת מעוטרת וטומנת בחובה סיפור מיוחד במינו: עלינו לזכור, שלא תמיד היה הרמב"ם נערץ על כל פלגי העם היהודי; לאחר מותו קמו רבנים – ובהם חלק מחכמי עכו, צפת ודמשק – שהחרימו את כתביו, ובמיוחד

שבר מצבת רבי דוד נכד הרמב"ם

את ספרו מעורר המחלוקת 'מורה נבוכים'. חלקם אף עלו לקברו כאן בטבריה, מחקו את כתובת המצבה על קברו, וכתבו: 'רבי משה בן מיימון, מוחרם ומין! מעשים אלה עוררו את נכדו, רבי דוד הנגיד, לבוא ממצרים לארץ ישראל כדי להגן על כבוד סבו, הוא החרימם את מתנגדי סבו מחק את כתובות הנאצה מעל הקבר ושייף אותו. לבסוף, ההתנגדות לרמב"ם פגה, וספריו הפכו לנכסי צאן וברזל לעם כולו. רבי דוד, שנפטר ב־1300 נקבר כאן ושבר המצבה שהייתה על קברו מוצג כאן. על צדה החלק של האבן חרוטה כתובת צנועה: 'זה קבר רבנו דוד נכדו של רבנו הגאון משה בן רבנו מימון מאור הגולה זצוק"ל' [זכר צדיק וקדוש לברכה]. הכתובת נתגלתה בשנת 1932 בזמן חפירות מקריות שנעשו בחצר בית הסמוך לחלקת הרמב"ם, פורסמה על ידי הרב י"מ טולידאנו והועברה למשמרת אצל הקהילה היהודית בקהיר. רק בשנת 1984 'הועלתה' המצבה שוב ארצה למקומה המקורי. זו תופעה נדירה למצוא ליד קבר צדיק מצבת קבורה אוטנטית הקשורה לצדיק עצמו (או במקרה זה לנכדו).

מקבר הרמב"ם ניסע לעבר האתר הבא – קבר רבי עקיבא, שצוינו מתנוסס על ההר שמולנו. נעלה ברחוב יוחנן בן זכאי, נפנה ימינה לרחוב יהודה הלוי ומשם שמאלה לרחוב פיק"א, שמאלה לרחוב יהודה הנשיא ושוב שמאלה לרחוב טרומפלדור. כאן נמשיך בעקבות השילוט אל ציון הקבר ונחנה במגרש החניה הסמוך לו, למרגלות מוסדות 'תפארת טבריא'.

רבי עקיבא נחשב גדול התנאים (חכמי המשנה) ומגדולי חכמי ישראל בכל הדורות. לעיל (בסיפור קבר רחל) כבר סופר כיצד החל ללמוד בגיל מאוחר והפך לגדול החכמים בזמנו. אך לא פחות חשובה הייתה פעילותו הציבורית והפוליטית באחת מהתקופות הקריטיות בחיי עם ישראל בארצו: תקופת בר כוכבא (ראשית שנות השלושים של המאה השנייה לסה"נ). רבי עקיבא היה תומך נלהב של בר כוכבא והאידאולוג המשיחי הראשי של המרד. לאחר כישלון המרד בשנת 136 נאסר רבי עקיבא, עונה קשות במסרקות של ברזל, והוצא להורג בקיסריה כאחד מעשרת הרוגי המלכות.

על פי האגדה, יצאה נשמתו כשהוא מוסר את נפשו על קידוש השם באומרו 'שמע ישראל' עד שיצאה נשמתו ב'אחד'. אמרתיו של רבי עקיבא הפכו לנכסי צאן ברזל,

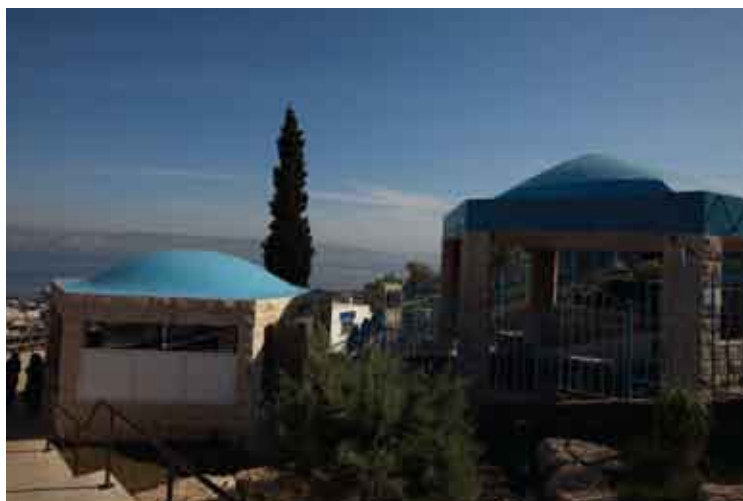

יצאה נשמתו ב'אחד'

קבר רבי עקיבא וקבר רמח"ל

עשרת הרוגי מלכות הוא כינויים הקיבוצי של עשרה תנאים מפורסמים, אשר הוצאו להורג במאה השנייה לסה"נ על ידי השלטון הרומאי בארץ ישראל לאחר שהפרו את גזרות הקיסר הדריאנוס שאסרו על שמירת שבת, עריכת ברית מילה ולימוד תורה.

קבר רבי עקיבא

והוא היה דגם לחיקוי לתלמידי חכמים ו'עמך' גם יחד. רבי עקיבא מת בקיסריה (ועל שמו העיירה אור עקיבא הסמוכה) ובתלמוד נאמר שנקבר בקיסרי, באנטיפטרס (ליד ראש העין?) או ב'קצרה/קוצרין' שטרם זוהתה; יהודה זיו הציע לזהות את קבר רבי עקיבא בקבר השייח' מנצור אל עקאב בחוטם הכרמל, ליד רמת הנדיב זאת על פי הצלצול הדומה של השמות ובשל מיקומו של הקבר המשקיף לעבר קיסריה העתיקה. החל מן המאה השתים עשרה – כאלף שנים לאחר מותו של רבי עקיבא – מתועדת מסורת קברו בטבריה. כמה מן המסורות מוסיפות, שקבורים עמו בהר כ"ד אלפי תלמידיו שמתו מפסח ועד עצרת משום 'שלא נהגו כבוד זה לזה'. היום מצביעים על קברו במערה קטנה (פתחה נעול דרך קבע), הסתומה ברובה בעפר ואבנים. נראה, שהמערה הייתה פעם גדולה הרבה יותר אך התמוטטה בשלב כל שהוא בימי הביניים כפי שמצייין כבר רבי משה באסולה ב'1522' 'ונפלה פי המערה, אי אפשר להכנס בה' (יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ' 157), רבי חיים ויטאל, בספרו 'שער הגלגולים' (סוף המאה השש עשרה) מזכיר במקום 'מערה פנימית' ו'מערה חיצונית', ועוד הוא מביא בשמו של רבו, האר"י הקדוש, שמי שדאג לקבור את רבי עקיבא במערה זו היה לא אחר מאליהו הנביא בכבודו ובעצמו.

במאה התשע עשרה, לפני שהתחילה ההילולה הגדולה בקבר רבי מאיר בעל הנס בי"ד באייר, היו נוהגים לעלות לקבר רבי עקיבא בטרם יעלו להילולת ל"ג בעומר במירון. בשנות השישים של המאה העשרים הוצע להקים מבנה מעל הקבר, אך אלפים מכל הארץ הגיעו לטבריה על מנת להתנגד לכך, בטענה שרבי עקיבא איש צנוע ועניו היה, ולא היה רוצה שייבנה בית מפואר על קברו. רק בשנים האחרונות נבנה מעל שטח המערה 'אוהל' (מבנה זיכרון) גדול, הבולט היום למרחקים.

ליד מערת רבי עקיבא נמצא ציון קברו של רב חשוב אחר, שחי דורות רבים לאחר רבי עקיבא, הוא רמח"ל – רבי משה חיים לוצאטו, רב חשוב זה, שחי ארבעים שנה בלבד (1707-1747), היה מקובל, בעל מוסר, משורר ואיש משכיל ובקיא בחכמה. רמח"ל נולד בפדואה שבאיטליה (הוא כונה לעתים 'הבחור מפדואה' לפני נישואיו בשנת 1731) ובהיותו שם כתב ארבעים ספרים, שחלקם, בענייני קבלה, הקימו עליו מתנגדים רבים, עד כי נאלץ לעבור לאמסטרדם בשנת 1735 וספריו נגנזו או נשרפו בהוראת רבני ונציה. הרמח"ל לא הרפה, המשיך לעסוק בקבלה המשיחית, אך פנה גם לתחום המוסר, ובעקבות כך פורסם ספרו הנודע ביותר 'מסילת ישרים', שהפך לספר המוסר החשוב ביותר בעולם הישיבות, עד ימינו. בשנת 1744, לאחר שנים של כיסופים, עלה לארץ ישראל והתיישב בעכו עם משפחתו. טרגדיה פקדה אותם, שלוש שנים לאחר מכן (יש

אומרים שנה או שנתיים לאחר בואם) נספו רמח"ל ובני ביתו במגיפה בעכו (בשנים האחרונות שופץ בית הכנסת הישן בעכו העתיקה, הנקרא על שמו).

ציון קברו של רמח"ל בטבריה הוא בעייתי. כבר בשנת 1747 נמסר שרמח"ל נקבר בכפר יאסיף ('אגרת מחדשי הישוב היהודי בכפר יאסיף', בתוך יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 273), ששימש בית הקברות של יהודי עכו (זאת משום שעכו נחשבה כשוכנת מחוץ לארץ ישראל), עד כה לא נמצאה שם מצבת קברו. מסורות אחדות, מן המאה התשע עשרה, החלו לזהות את קברו בטבריה, סמוך לקבר רבי עקיבא. אפשר, שעם התמעטות היישוב בכפר יאסיף במאה התשע עשרה הובאו עצמותיו לכאן, אך אין הדבר מתועד בכתובים.

מקבר רבי עקיבא נשים פעמינו לציון הקבר האחרון שנבקר בו בתחומי העיר טבריה - קבר האמהות. נחזור דרך רחוב טרומפלדור ונפנה ימינה לרחוב יהודה הנשיא, נפנה שמאלה לרחוב ביאליק ושוב שמאלה לרחוב נייברג. בהמשך רחוב נייברג ניסע ברחוב השומר עד לקצהו הצפוני. בהתפצלות נבחין בשלט המפנה אותנו שמאלה לעבר ציון 'קבר האמהות'. כעבור כמה עשרות מטרים נראה משמאל שביל אספלט העולה אל מבנה בטון מודרני שהוקם על קבר האמהות.

לפנינו ציון קבר שיוחס בעבר לארבע דמויות נשיות מקראיות, גיבורות ספר שמות: יוכבד אם משה, מרים הנביאה אחותו של משה, צפורה אשת משה (אביה, יתרו, קבור על פי המסורת בחטין לא רחוק מכאן) ואלישבע בת עמינדב, אשתו של אהרון הכהן. אתר זה, שממנו ניתן לצפות לעבר נחל רקת שמתחתינו אינו כלול בתחום בית הקברות הקדום של טבריה, אך מסורת הקבורה עצמה היא לכל הפחות מימי הביניים. השלט שהוצב במקום לאחרונה מטעם **הוועד להצלת קברי הקדמונים בארץ ישראל** מציין 'אמהות' נוספות מלבד אלה 'המקוריות': בלהה וזלפה נשיות יעקב (מסורת זו מתועדת החל מן המאה התשע עשרה), וכן אביגיל אשת דוד המלך. מעניין לציין ששמה של מרים, אחות משה, הושמט מן השלט החדש שלפנינו אולי משום שמקום קבורתה מזכר בתורה בקדש במדבר צין (במדבר כ, א).

'על ההר' אריה שומר' קבר האמהות

הוועד להצלת קברי הקדמונים בארץ ישראל שבסיסו בירושלים עוסק זה כשלושים שנה בציון ובשימור קברי צדיקים בארץ ישראל. בשנים האחרונות קמה אגודת 'אהלי צדיקים', בראשות הרב מאיר גבאי, אשר גם היא עוסקת בציון ושימור קברי צדיקים, בארץ ובעולם.

קבר האמהות

כבר במאה השתים עשרה מזכיר רבי יעקב ב"ר נתנאל הכהן את קבר צפורה, ואף שאינו מציין את מיקומו המדויק, הוא מוסיף סיפור מרתק: 'על ההר גבוה בתוך יער קבורת צפורה, אריה שומר אותה ואין אדם רשאי ליכנס לשם ... פעם אחת הלך גוי אחד ולא חשש ... ולקח עצים וחזר לביתו. בא אחריו הארי והמיית אותו וחזר לקברה' (יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ' 60). במפה מתקופת המנדט הבריטי מסומן באזור זה

קבר שיח' 'מזר מוסא', בעוד שמו הערבי של נחל רקת הוא ואדי עמיס ('- חמת') ואזור הקבר היה ידוע כ'ראס אבו עמיס'. מקור המסורת על קברי האמהות כאן אינו ברור, ויש נוסעים יהודים וערבים המזכירים חלק מהדמויות הנזכרות כאן, במקומות אחרים, כמו בארבל הסמוכה לטבריה ובכפר מנדה. עם זאת דומה, שהיום אנו מבינים טוב יותר את הרקע לזיהוי התמוה, לכאורה, של דמויות אלה כאן, במרחב הגליל התחתון, הרחק מאזור פעילותן בחייהן. כמו המסורת על באר מרים בכנרת, גם מסורת זו היא חלק ממסכת המסורות העממיות שהייתה רווחת בין תושבי הגליל עוד בזמנים קדומים, הרואה באזור זה את זירת אירועי התנ"ך בזמן כניסתם של בני ישראל לכנען (כפי שהסברנו בהרחבה בביקורנו באתר 'באר מרים').

שלט בקבר האמהות

לקריאה נוספת

צ' אילן, קברי צדיקים בארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז.

ז' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, חלק א: אישים מתקופת המקרא (מהדורה שלישית מורחבת), ירושלים תשמ"ה.

ז' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, חלק ב: אישים מתקופת המשנה, התלמוד וימי הביניים (מהדורה שלישית מורחבת), ירושלים תשמ"ו.

א' יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת גן 1971.

א' יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976.

מ' מיכלסון, מקומות קדושים וקברי צדיקים בארץ ישראל, מקום תשנ"ו.

י' הרצברג וי' סטפנסקי, ישובים יהודיים וקברי צדיקים בגליל (בדפוס).

א' ריינר, "מפי בני מערבא": על דרכי רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ ישראל בימי הביניים, (ללא שם מחבר), קדמונינו – שיח מחמדי ארץ; מורה דרך למקומות הקדושים בגליל. הועד להצלת קברי קדמונים בא"י, ירושלים תשנ"ג.

